

IDENTITETNING FANLARARO MUNOSABATI

Qodirov Abdulazizbek Luqmonjon o'g'li

Qo'qon universiteti Andijon filiali dotsenti, PhD

Abdulazizzzkodirov@gmail.com

ORCID : 0009-0003-52597419

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22155414>

Annotatsiya: Maqolada identitet tushunchasining psixologiya, sotsiologiya, falsafa, madaniyatshunoslik, tilshunoslik va adabiyotshunoslikdagi talqinlari fanlararo nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Psixologiyada identitet o'zlikning davomiyligi va o'zini anglash, sotsiologiyada ijtimoiy rol hamda guruh mansubligi, falsafada o'zlik, boshqalik va narrativ yaxlitlik bilan bog'liq holda izohlanadi. Madaniyatshunoslikda tarixiy xotira va reprezentatsiya, tilshunoslikda esa nutq, diskurs va kommunikativ pozitsiya identitetni shakllantiruvchi omillar sifatida ko'riladi. Ushbu yondashuvlarning adabiyotshunoslikdagi imkoniyatlari badiiy qahramon, lirik subyekt, xotira, makon va nutq kategoriyalari bilan bog'liq holda ochib beriladi. Natijada identitet individual, ijtimoiy, madaniy, lisoniy va estetik qatlamlarni birlashtiruvchi dinamik kategoriya ekani asoslanadi.

Kalit so'zlar: identitet, fanlararo yondashuv, o'zlik, ijtimoiy identitet, madaniy identitet, narrativ identitet, diskurs, til, xotira, badiiy subyekt, shaxs, adabiyotshunoslik.

Abstract: The article examines identity as an interdisciplinary category interpreted in psychology, sociology, philosophy, cultural studies, linguistics and literary studies. Psychological approaches emphasize continuity of the self; sociology focuses on social roles and group belonging; philosophy addresses selfhood, otherness and narrative coherence. Cultural studies relate identity to memory and representation, while linguistics reveals its discursive and interactional construction. The article also explains how these perspectives contribute to the study of literary characters and lyrical subjects. It concludes that identity is a dynamic phenomenon formed at the intersection of individual experience, social relations, culture, language and aesthetic representation.

Keywords: identity, interdisciplinary approach, selfhood, social identity, cultural identity, narrative identity, discourse, language, memory, literary subject, person, literary studies.

Identitet zamonaviy gumanitar tafakkurning markaziy kategoriyalaridan biri bo'lib, insonning "men kimman?", "qayerga mansubman?" va "boshqalardan nimam bilan farqlanaman?" kabi savollariga bog'liq. Biroq shaxsning o'zini anglashi faqat ichki ruhiy jarayon emas: unda jamiyat, guruh, tarix, til, madaniyat, xotira va makon ham ishtirok etadi. Shu sabab identitet bir vaqtning o'zida psixologiya, sotsiologiya, falsafa, antropologiya, madaniyatshunoslik, tilshunoslik va adabiyotshunoslikning tadqiqot obyektiga aylangan. Fanlararo yondashuv identitetning turli qatlamlarini bir butun tizimda ko'rish imkonini beradi. Adabiyotshunoslik uchun bu ayniqsa muhim: badiiy qahramon ruhiy kechinmaga ega shaxs, ijtimoiy muhit vakili, ma'lum madaniyat tashuvchisi va til orqali yaratilgan estetik subyekt sifatida namoyon bo'ladi. Maqolaning maqsadi identitetning asosiy fanlardagi talqinlarini qiyoslash va ularning adabiy tahlildagi metodologik imkoniyatlarini aniqlashdir.

Identitetning psixologik nazariyasida E. Erikson muhim o'rin egallaydi. U identitetni shaxsning o'zini vaqt davomida yaxlit va davomiy subyekt sifatida anglash jarayoni bilan bog'laydi [1]. Sotsiologik yo'nalishda G. H. Mid "men"ning ijtimoiy muloqot va boshqalarning

munosabati orqali shakllanishini ko'rsatadi [2]. H. Tajfel va J. Turner esa ijtimoiy identitetni individning muayyan guruhga mansubligi va guruhlararo qiyoslash jarayonlari bilan izohlaydi [3:33–47]. A. Giddens kech modern jamiyatda o'zlikni inson muntazam ravishda qayta ko'rib chiqadigan refleksiv loyiha sifatida tavsiflaydi [4].

Falsafiy-germenevtik nuqtayi nazardan P. Rikyorning narrativ identitet konsepsiyasi alohida ahamiyatga ega. Uning talqinida o'zlik vaqt, xotira, harakat va hayot voqealariga berilgan ma'no orqali shakllanadi [5:113–168]. Madaniyatshunoslikda S. Hall identitetni tarix, madaniy xotira va reprezentatsiya jarayonida yuzaga keladigan o'zgaruvchan pozitsiya sifatida tushuntiradi [6:222–237]. Tilshunoslikda J. Edwards til va guruh mansubligi o'rtasidagi aloqani yoritgan bo'lsa [8], M. Bucholtz va K. Hall identitetning nutqiy muloqotda pozitsiyalanish, uslub va farqlanish orqali yaratilishini asoslaydi [9:585–614].

Tadqiqotda fanlararo qiyosiy, konseptual, germenevtik va tizimli tahlil metodlaridan foydalanildi. Qiyosiy metod psixologiya, sotsiologiya, falsafa, madaniyatshunoslik va tilshunoslikdagi identitet modellari o'rtasidagi umumiy va farqli jihatlarni aniqlashga xizmat qildi. Konseptual tahlilda “o'zlik”, “mansublik”, “rol”, “xotira”, “narrativ”, “diskurs” va “reprezentatsiya” tushunchalarining o'zaro aloqasi ko'rib chiqildi. Germenevtik yondashuv mazkur nazariyalarni badiiy qahramon va lirik subyektni talqin qilishga tatbiq etish imkonini berdi.

Tadqiqot obyekti identitetning gumanitar va ijtimoiy fanlardagi nazariy talqinlari, predmeti esa ushbu yondashuvlarning o'zaro munosabati hamda adabiyotshunoslikdagi metodologik imkoniyatlaridir. Har bir fan nazariyasi o'z predmeti doirasida baholanib, ularni badiiy matnga mexanik ko'chirishdan qochildi.

Tahlil identitet turli fanlarda bir-birini inkor etuvchi emas, balki o'zaro to'ldiruvchi mazmunlarda izohlanishini ko'rsatdi. Psixologiyada uning markazida shaxsning ichki davomiyligi va o'zini tanishi turadi. Sotsiologiyada esa identitet ijtimoiy rol, boshqalarning bahosi va guruhviy mansublik bilan bog'lanadi. Demak, “men”ning ichki tasavvuri doimo “boshqalar” va “biz” tushunchalari bilan munosabatda shakllanadi.

Falsafiy-narrativ yondashuv identitetning vaqt bilan munosabatini yoritadi. Inson hayoti davomida o'zgaradi, biroq o'zini ayni bir shaxs sifatida anglashga intiladi. Rikyor bu davomiylikni voqealar, xotira va tanlovlarni ma'noli hayot hikoyasiga birlashtirish bilan izohlaydi. Badiiy adabiyotda ham qahramonning o'zligi ko'pincha uning o'tmishi, xotirasi, qarorlari va o'z hayotiga bergan ma'nosi orqali ochiladi.

Madaniy identitetda tarixiy xotira, qadriyatlar, milliy va diniy ramzlar muhim o'rin tutadi. U tayyor va o'zgarmas belgi emas; migratsiya, globallashuv, siyosiy o'zgarish va avlodlar almashinuvi uni qayta talqin qilishga olib keladi. Til esa bu jarayonning faol vositasidir. Insonning til tanlovi, dialekti, murojaat shakli, “biz” va “ular” kabi nominatsiyalari uning muayyan guruhga yaqinlashishi yoki undan farqlanishini ko'rsatadi.

Adabiyotshunoslikda bu qatlamlar badiiy-estetik tizimga birlashadi. Qahramonning ichki monologi psixologik identitetni, jamiyat bilan ziddiyati ijtimoiy identitetni, xotira va biografik voqealar narrativ identitetni, Vatan va madaniy ramzlar milliy identitetni, nutq va uslub esa lisoniy identitetni ifodalashi mumkin. Muallif ana shu belgilarni obraz, syujet, konflikt, makon va poetik til orqali estetik shaklga keltiradi.

Antropologik va madaniyatshunoslik nuqtayi nazari identitetning kundalik urf-odat, marosim, kiyinish, avlod xotirasi va ramziy makonlar orqali mustahkamlanishini ko'rsatadi. Shaxs ma'lum madaniyatga mansubligini faqat ongli bayonotlar bilan emas, balki odatiy amaliyotlar va tanish belgilar orqali ham namoyon etadi. Badiiy matnda bunday unsurlar milliy muhitni tasvirlashdan tashqari, qahramonning qaysi qadriyatlar tizimiga mansubligini ko'rsatadigan identifikatsion belgilar vazifasini bajaradi. Shu jihatdan uy, Vatan, ona tili, kiyim, urf-odat yoki tarixiy xotira obrazi shaxsiy o'zlik bilan jamoaviy tajribani bog'lovchi poetik vositaga aylanadi.

Fanlararo yondashuvning afzalligi identitetni yagona sabab bilan izohlashdan saqlanishidadir. Masalan, qahramonning begonalashuvi faqat psixologik holat emas, balki ijtimoiy bosim, madaniy uzilish yoki til-makon muammolari bilan ham bog'liq bo'lishi mumkin. Xuddi shuningdek, milliy identitetni faqat etnik mansublik bilan cheklash shaxsiy xotira, individual tanlov va diskursning rolini kamaytiradi.

Badiiy identitet real inson identitetining oddiy nusxasi emas. Asardagi "men" muallif tomonidan til va poetik qurilish vositasida yaratiladi. Qahramonga ism, ovoz, xotira, makon, ijtimoiy mavqe va boshqa personajlar bilan munosabat beriladi; shu unsurlar uning badiiy o'zligini shakllantiradi. Shu sabab psixologik yoki sotsiologik nazariya adabiy matnga tatbiq etilganda, identitetning qanday estetik vositalar orqali yaratilgani ham hisobga olinishi zarur.

Shaxsiy, milliy, gender, ijtimoiy, kasbiy, diniy va makoniy identitetlar ham bir-biridan mutlaqo ajratilgan tizimlar emas. Bir qahramon bir vaqtning o'zida bir necha identitet qatlamini tashishi mumkin. Badiiy konflikt ko'pincha aynan shu qatlamlar o'rtasidagi muvozanat buzilganda yuzaga keladi. Fanlararo tahlil ana shu murakkablikni yaxlit ko'rishga imkon beradi.

Bunda fanlarning vazifalari o'zaro almashtirilmaydi, balki bir-birini to'ldiradi. Psixologik model qahramonning ichki iztirobini aniqlashga yordam bersa, sotsiologik tahlil ushbu iztirobni yuzaga keltirgan rol va me'yorlarni ko'rsatadi; lingvistik yondashuv uning nutqda qanday ifodalanganini, adabiyotshunoslik esa bu mazmunning obraz, metafora, kompozitsiya va narrativ nuqtayi nazar orqali qanday estetiklashtirilganini ochadi. Shu tariqa fanlararo tahlil nazariy tushunchalarni ko'paytirish emas, balki tadqiqot obyektining turli qatlamlarini o'z metodlari bilan muvofiqlashtirib o'rganish tamoyiliga aylanadi.

Identitetning fanlararo tabiati uning inson mavjudligining bir nechta darajasini bir vaqtda qamrab olishi bilan belgilanadi. Psixologiya shaxsning ichki davomiyligini, sotsiologiya ijtimoiy rol va guruhiiy mansublikni, falsafa o'zlik va narrativ yaxlitlikni, madaniyatshunoslik tarixiy xotira va reprezentatsiyani, tilshunoslik esa identitetning diskursda yuzaga chiqishini tushuntiradi. Adabiyotshunoslik mazkur qatlamlarni badiiy qahramon va lirik subyektning obraz, xotira, makon, nutq va konflikt orqali estetik shakllanishida birlashtiradi. Demak, identitet barqaror va bir qatlamli belgi emas, balki shaxs, jamiyat, til, tarix va madaniyat kesishmasida uzluksiz shakllanib, qayta talqin qilinadigan dinamik hodisadir. Fanlararo yondashuv ushbu murakkab jarayonni bir butun metodologik tizimda o'rganish uchun eng samarali imkoniyatlardan birini yaratadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Erikson E.H. Identity: Youth and Crisis. – New York: W.W. Norton & Company, 1968.

2. Mead G.H. Mind, Self, and Society: From the Standpoint of a Social Behaviorist. – Chicago: University of Chicago Press, 1934.
3. Tajfel H., Turner J.C. An Integrative Theory of Intergroup Conflict // The Social Psychology of Intergroup Relations / ed. by W.G. Austin, S. Worchel. – Monterey, CA: Brooks/Cole, 1979. – P. 33–47.
4. Giddens A. Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age. – Stanford, CA: Stanford University Press, 1991.
5. Ricoeur P. Oneself as Another / trans. by K. Blamey. – Chicago: University of Chicago Press, 1992. – P. 113–168.
6. Hall S. Cultural Identity and Diaspora // Identity: Community, Culture, Difference / ed. by J. Rutherford. – London: Lawrence & Wishart, 1990. – P. 222–237.
7. Hall S., du Gay P. (eds.). Questions of Cultural Identity. – London: SAGE Publications, 1996. – 208 p.
8. Edwards J. Language and Identity: An Introduction. – Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
9. Bucholtz M., Hall K. Identity and Interaction: A Sociocultural Linguistic Approach // Discourse Studies. – 2005. – Vol. 7, No. 4–5. – P. 585–614.